

մին, որուն ինքնութեանը շուրջ հանելուկ մը կայ հիւսուած, և զոր շնք ճանչնար անքան տարարադատքէն: Իր շքեղ գործը

սակայն, բեղմնաւոր արդիւնաբերութեամբ ամեն կերպով մեր երախտագիտութեան արժանի կողարձնէ իր պատուական անձը:

Հ Ա Յ Գ Ր Ի Ն Դ Ե Ր Ը

Գ. Յ. ԿԻԻԼԵԱՆ

Տէր նախագահ,
Ազնիւ Հայրենակիցներ.

Տասնութինգ դարերու ընթացքին մէջ Հայ Գրին կատարած դերը պատկերացնել տասնութինգ վայրկենի մէջ՝ հրաշալիք մը պիտի ըլլար. դժբաղդաբար սակայն հրաշագործ ըլլալու յաւակնութիւնը չունինք: Հեռուաբար հպանցի ակնարկով մը պիտի շատանանք. և կը սիրենք հաւատալ թէ այդ հպանցի ակնարկն իսկ պիտի բաւէ Գրի հեղինակներուն և անոր վարպետներուն գերագոյն փառքը ցուցնելու: Քանզի երբ գործը ինքնին կը գովէ գործողը, ուրիշ գովեստներ և ներրողներ երկրորդական կը մնան:

* * Համանման միջավայրեր համանման ներշնչումներու կը մղեն. բնութեան անյղուկ մէկ օրէնքն է սա: Արդ՝ եթէ հնդիկ միջավայրը իր վեղաները, Իրանը իր Աւեստան, Հրէաստան իր մարգարէական քերթըւածները արտադրեց, ինչո՞ւ վիհափառ Մասիսի կոհակաւէտ լեռնաշղթային, Արսեքսի ու Եփրատի մերթ լայնարձակ և մերթ խորածոր հովիտներու, ծաղկազարդ դաշտերու և կանաչագեղ արօտներու, մրգաշատ պարտէզներու և ողկուզաւէտ այգիներու կազմած չքնաղ միջավայրն ալ ջներչընչէր մտային համանման երկնումներ. ինչո՞ւ Հայն ալ չունենար նմանօրինակ բանահիւսութիւն:

Իրաւ է թէ վերեւ յիշուած ազգերը շատնց արդէն հաստատուած էին իրենց համար բնավայր ընտրած սահմաններու մէջ, և համեմատաբար խաղաղ կեանքի պայմաններով կրցած էին իրենց ներշնչումները կաղապարել և պատկերացնել, մինչ մեր

նախահայրերը դեռ կը թափառէին հաւանականաբար Ինդոսի ափերէն դէպ Եւրոպայ, ապա անկէ ալ դէպի Փոքր Ասիա՝ իրենց դեղերումներու ընթացքին մէջ պայքարելով ու կռուելով բազմաթիւ թշնամի ցեղերու և ժողովուրդներու դէմ, մինչև որ վերջապէս հասան Ուրարտու, որ կըլա իրենց թափառումներուն վերջին հանգրուանը: Այս ժամանակամիջոցին համար ո՛չ բնական է և ո՛չ ալ բանական մտաւոր արտադրութիւններ ակնկալել անոնցմէ: Քանզի թափառայած ազգեր, և մանաւանդ ազգեր որ ինչևիցէ պայքար կամ կորու մղելու հարկին տակ կը գտնուին, և կամ տարբեր բացատրութեամբ՝ զուրկ են խաղաղ կեանքի պայմաններէ, աներկբայ չեն կրնար ունենալ իմացական բեղմնաւորութիւն. այդ մասին ամբողջութեան դատապարտուած են անոնք:

Բայց մեր նախահայրերուն Արարատ աշխարհի մէջ վերջապէս հաստատուելէն մինչև Գրի գլխար մօտաւորապէս տասը դարեր անցած էին. այդքան կրկար ժամանակամիջոցի մէջ՝ չըջապատուած գերազանցապէս ներշնչող միջավայրէ մը՝ կարելի՞ է որ մտաւորապէս բացարձակ ամուլ չըջան մը բոլորած ըլլային: — Ո՛չ. ատիկա ալ ո՛չ բնական է և ո՛չ բանական: Սակայն գրեթէ ոչինչ հասած է մեզ: Այդ ժամանակամիջոցի պատմութիւնն ալ տարտամէ: Հայկը և անոր անմիջական յաջորդները առաւպիկային մշուշով մը պարուբուած են: Ինչո՞ւ: — Քանզի զուրկ էինք զիտե, որ անցեալը աւանդէր ապագային: Եւ նոյնը պիտի վիճակէր նաև մեր գրական Ոսկե-

գարու անդուգական դէմքերուն համար ալ
 կ'իշխայ կու : — Նէօ՞ր էջթայ պիտի : Իւայր
 կ'իշխայ կու :
 Մօ՛ , Պետոս , աի մարդը վանկուց վը՞ր
 կ'իշխայ կայ : — Վը՞ր պոսյ կ'իշխայ , ժամ
 կ'իշխայ կայ :
 Մօ՛ , Պետիկ , ախարդը կանուխ վը՞ր
 կ'իշխ կօ : —
 Վը՞ր պուտու իհա : Խօնութ կ'իհա կօ :
 Մօ՛ , Ակորձան , էսօր հարդ չի տեսնըվիվ .
 ինչ կ'անէվ : — էսօր անգրվեր կուգավ
 աէ , դուրս չի կոչնավ ելլել , տունը կեցեր՝
 պաղլամա քըշտէվ :
 Թո՛ղ տօճկօխօս , քրդախօս կարտա-
 խօս հայերը :
 Անա՛ բարբառներու զանազանութեան քա-
 նի մը օրինակներ , որոնք — ինչպէս վերեւ
 բոնք — չեն պատկանիր ծայրագոյն եզրե-
 բուն : Փարսպպն ու Ջէյթունը , Համ-
 չէնն ու Վասպուրականը՝ ո՛չ կը ճանչնան ,
 ո՛չ ալ կը հասկնան զիրար :
 Ու գօրծեալ ճոս կը հասնի Փիրը , որ
 միջոց կը հանդիսանայ հասարակաց բար-
 բառի մը մշակութեան . բարբառ մը՝ որով
 ազգային եզրայրութեան երգին՝ ամենուն
 հասկնալի չեշտերը կը թրթոնան . — «Տո՛ւր
 ինձ քու ձեռքդ , եզրայր ենք մենք , որ
 մըրբրկաւ էինք զատուած» :
 Ահաւասիկ հայ Փրին կենսական դերերէն
 մէկն ալ — միացման օղակը հանդիսանալ
 հայ սիրտերու , ուր ուրեք ալ գտնուին :
 Այս առթիւ պէտք չէ մտնալ սա կէտը
 եւս թէ երբ լիզու մը Փրի միջոցով քերա-
 կանական և գրօպատական կանոններու են-
 թարկուի , փոփոխութեան աստուածը , կ'իշխ
 խաղաղ չկանցընէ իսկ՝ կ'ստիպուի գէթ
 յամբացնել իր գործունէութիւնը : Փոփո-
 խումը անխուսափելի է , սակայն կանո-
 նի տիրապետութիւնը կը չափաւորէ անոր
 տարազայման թափը : Այնպէս որ մինչ
 Ս . Մեսրոպ 1500 ասրի եւքը պիտի
 չկարենար հասկնալ մեր այսօրուան հայերէ-
 նը՝ Ս . Մեսրոպի զրին չնորհիւ 1500 տա-
 րի վերջ մեր թուները գէթ աստիճան մը
 պիտի կարենան հասկնալ մեր այժմու գր-

Մահ՛ Փրին կենսական դերերէն մէկը —
 անցնողը հայեկիայնել , մուսցօնքի ձերան-
 ներէն փրկել զայն , անմահութիւն ստղա-
 նոր :

Եթէ Քրիստոնէութեան Հայաստան մուտ
 գործելէն առաջ՝ մեր հեթանոս նախահայ-
 րերը քիչ շատ դարպացած բնիկ գրիք ու-
 նեցած ըլլային , Տրդատի և Լուսաւորչի
 տարազայման ետանգը անբաւական պիտի
 ըլլար խաղաղ փճացնելու անոնց բանահիւ-
 սութիւնը : Բազմօրինակութիւն ընդունակ զի-
 րը անհուն առաւելութիւն ունի արձանա-
 գրութեան վրայ :

* * * Լիզուարանական օրէնք մըն է թէ ժա-
 մանակի անջրպետը լեզուներու , իսկ տեղ-
 ւոց անջրպետը բարբառներու ծնունդ կու
 տայ : Նոյն ազգին զաւակները ծովէ մը ան-
 դին և լիւնաչղթայով մը անջատուած՝ ասը-
 րի միջավայրի ազդեցութեան տակ կազ-
 մախօսական փոփոխութիւններու ենթար-
 կըւելով՝ գարերու ընթացքին մէջ ու՛նքան
 կը կերպարօխնէ իրենց նախկին հասարա-
 կաց լիզուն որ ա՛լ անհասկնալի կը դառ-
 նայ ծովէն անդին կամ լիւնաչղթայէն ան-
 դին ստորոջ ազգակիցներու . այնպէս որ
 կ'իլիկեցի հայն ու Տարօնցի հայը՝ երկուքն
 ալ հայերէն խօսելով ճանդերմ իրարու բար-
 բառ չեն հասկնար : պիչ պիչ իրարու երեւ
 կը նային իրրեւ թէ մին ձեռնացի իսկ միւ-
 սը պատականիացի ըլլար : Բայց մենք թող-
 լով իրարմէ համեմատաբար հեւու սպրոզ
 ազգայն խորթացած եզրայրները՝ պիտի
 առնենք երկու սահմանաձայրերը առ առա-
 ւելն երեսուն ժամու հեռաւորութեամբ
 միջոցի մը մէջ սպրոզ հայերու բարբառնե-
 րը՝ տեսնելու թէ ո՞րքան հասկնալի է մէկը
 միւսին : —

Տօ՛ , Պետոս , իտա մաչըր էգուանց նէօ՞ր

կ'իշխայ կու : — Նէօ՞ր էջթայ պիտի : Իւայր
 կ'իշխայ կու :

Մօ՛ , Պետոս , աի մարդը վանկուց վը՞ր
 կ'իշխայ կայ : — Վը՞ր պոսյ կ'իշխայ , ժամ
 կ'իշխայ կայ :

Մօ՛ , Պետիկ , ախարդը կանուխ վը՞ր
 կ'իշխ կօ : —

Վը՞ր պուտու իհա : Խօնութ կ'իհա կօ :

Մօ՛ , Ակորձան , էսօր հարդ չի տեսնըվիվ .
 ինչ կ'անէվ : — էսօր անգրվեր կուգավ
 աէ , դուրս չի կոչնավ ելլել , տունը կեցեր՝
 պաղլամա քըշտէվ :

Թո՛ղ տօճկօխօս , քրդախօս կարտա-
 խօս հայերը :

Անա՛ բարբառներու զանազանութեան քա-
 նի մը օրինակներ , որոնք — ինչպէս վերեւ
 բոնք — չեն պատկանիր ծայրագոյն եզրե-
 բուն : Փարսպպն ու Ջէյթունը , Համ-
 չէնն ու Վասպուրականը՝ ո՛չ կը ճանչնան ,
 ո՛չ ալ կը հասկնան զիրար :

Ու գօրծեալ ճոս կը հասնի Փիրը , որ
 միջոց կը հանդիսանայ հասարակաց բար-
 բառի մը մշակութեան . բարբառ մը՝ որով
 ազգային եզրայրութեան երգին՝ ամենուն
 հասկնալի չեշտերը կը թրթոնան . — «Տո՛ւր
 ինձ քու ձեռքդ , եզրայր ենք մենք , որ
 մըրբրկաւ էինք զատուած» :

Ահաւասիկ հայ Փրին կենսական դերերէն
 մէկն ալ — միացման օղակը հանդիսանալ
 հայ սիրտերու , ուր ուրեք ալ գտնուին :

Այս առթիւ պէտք չէ մտնալ սա կէտը
 եւս թէ երբ լիզու մը Փրի միջոցով քերա-
 կանական և գրօպատական կանոններու են-
 թարկուի , փոփոխութեան աստուածը , կ'իշխ
 խաղաղ չկանցընէ իսկ՝ կ'ստիպուի գէթ
 յամբացնել իր գործունէութիւնը : Փոփո-
 խումը անխուսափելի է , սակայն կանո-
 նի տիրապետութիւնը կը չափաւորէ անոր
 տարազայման թափը : Այնպէս որ մինչ
 Ս . Մեսրոպ 1500 ասրի եւքը պիտի
 չկարենար հասկնալ մեր այսօրուան հայերէ-
 նը՝ Ս . Մեսրոպի զրին չնորհիւ 1500 տա-
 րի վերջ մեր թուները գէթ աստիճան մը
 պիտի կարենան հասկնալ մեր այժմու գր-

րական բարբառը :

* * Գրիտտոնէութիւնը նոր սկզբունքներ պարտադրեց : բայց չէր կրնար նոր գրականութիւն մըն ալ պարտադրել . քանի որ բնիկ Գիրը կը պակսէր : Նոյն իսկ սրբավայրի կամարներուն տակ Յոսիփն և Ասորիին բարբառները կը հնչէին : Խնդճ վերձանողները խեղճուկրակ ընթերցումով մը , և հաւանականաբար ա՛յ աւելի խեղճուկրակ բացատրութեամբ մը կրօնասէր ժողովուրդին գլուխը արդուկելէ զատ ոչինչի կը ծառայէին : Այնպէս որ օտար լիզուով քարոզուած կրօնն իսկ տեսակ մը օտարաբոյր հանգամանք ունէր : Ասկէ զատ , խնչպէս միշտ , բնականապէս կայսրութիւնն ալ կը ձգտէր քաղաքական նպատակներու ծառայեցնել Հայուն դեռ նոր լնդգրկած կրօնը : Եւ ահա՛ հայ Գիրը եկաւ նայացնել Հայաստանեայց եկեղեցին . այլապէս կա՛մ Յոնն և կա՛մ Ասորի եկեղեցին պիտի տիրէր , և մեր ազգը — մոլեռանդութեան ցանցին մէջ բռնուրած — դիւրաւ պիտի ձուլուէր մասամբ մէկուն՝ մասամբ ալ մյուսին հետ : Քանզի դարերու փորձառութիւնը կը հաւաստէ թէ զօրաւոր նկարագիրը կը տիրապետէ սկարին վրայ . և առանց սոճմային գրականութեան՝ հայ նկարագիրը անզօր պիտի մնար չափուելու հսկայ մտայնութեան տէր ազգերու հետ : Բայց վտանգը փարատեցաւ , երբ մէկ կողմէն սեմական ծանր՝ նոյն իսկ երկինքի Աստուածը միայն Հրէից սեփականացնելու աստիճան պահպանողական գրականութիւնը , իսկ միւս կողմէն հեղին ու հռոմ աշխարհներու ազատաշունչ փիլիսոփայութիւնն ու դէպ իգէալ ձգտող արուեստը՝ հայ Գրին շնորհիւ հայացած հանգամանքով եկան տուն տալու դարերէ յ վեր գրազուրկ մտքին Արտարտի դուակներուն , որոնց մտածողութիւնը այլեւս թեթիւ առաւ . ծնունդ տուաւ դարու մը , որ Հայ Գրականութեան Ոսկեդարը անունը կը կրէ . առանց անոր՝ Ոսկեդարէ զուրկ ազգ մը պիտի ըլլայինք : Իրաւ է թէ Ոսկեդարու հանճարը ինքնատիպ գործեր չարատ

դրեց . բայց տաղանդը չէր որ կը պակսէր . այլ թարգմանելու անհրաժեշտ պէտքին առջեւ ժամանակ չունեցաւ արտադրելու : Իսկ իր կատարած թարգմանութիւնները անզուգական եղան և անմրցելի մնացին :

Ահաւասիկ հայ Գրին կենսական դերերէն մէկն ալ — անոր փառաւոր յողթանակը օտար մասուորականութեան ձուլումի զուլումին վրայ : Հայ եկեղեցին շատ բան կը պարտի հայ Գրին :

* * Գնչուներն ա՛յ բարձր կարողութիւններով օժտուած հնդիկ-գերման ազգերու ընտանիքին կը պատկանին . բայց ո՞վ չլիտեր անոնց աննախանձելի վիճակը , որով պերճախօս օրինակը կու տան գիրէ՛ գրականութենէ զուրկ ցեղերու : Անոնց մտաւոր ճգնմութիւնը ամեն տեսակ նուսապ պայմաններու նշաւակ բրած է դիրենք , անոնք ոչինչ ունին իրենց սեփական . կը նոյնանան իրենց ազրած միջավայրի ժողովուրդներուն հետ — Հայոց մէջ կը դառնան հայ , թրքաց մէջ թուրք , ռուսներու մէջ՝ ռուսներ , եւ այլն՝ ընդունելով անոնց կրօնն ու սովորութիւնները : Անոնք չունին որոշ հայեացք , բարացուցական որոշ ուղղութիւն , ո՛չ ուրոյն քաղաքակրթութիւն , և ո՛չ ալ առունձնաշատուկ քաղաքականութիւն : Բայց թողունք գնչուները իրենց անհրապօր իրականութեան մէջ : Անոնք բազմազան հայ գաղութները : Անոնք հայ մնացին ցորչափ պահեցին հայ ոգին ցոլայնուող հայկական գիրն ու գրականութիւնը : Օրինակ՝ Լեհաստանի , Հունգարիոյ և այլ հայ գաղութները : Եւ այսօր իսկ անձեւացումի դատապարտուած չէ՛ ամերիկահայ գաղութը , որ բան մը չունի ամերիկեան դերադանցապէս ձուլող քաղաքականութեան դէմ մաքառելու — ո՛չ գիր , ո՛չ դպրոց , ո՛չ ալ հաւասարազօր նկարագիր : Թէեւ կան հաս ու հոն զանազան ասպարէզներու մէջ փայլող հայեր , բայց անոնք ալ ամերիկացիանալու մարմաջէն բնուած՝ կարեր են իրենց անուններու քթէն ու պոչէն , և կամ անգլիերէնի են թարգմաներ՝ այդ կերպով ան-

ճանաչ դառնալու, և թերևս այդ կերպով ա՛լ աւելի լաւ խնկարկիկ կարենալու «Ամենագոր Գայերին»: Շատեր մինչևե իսկ կ'ամէնուն ինքզինքնին հայ դաւանելու: Հայութենէ սնանկ, ուրացող (մաւրթատ) Հայեր, որոնց գաւաւններն ու թոռները քիչ վերջ կանքիացած անուաններով կանքիներ պիտի դառնան, և եթէ սակայն օր մը սննդնէ մէկը նախագահ ընտրուի, տե՛ս այն առնն հայ մտայնութեան սնախառութիւնը, այժ պիտի պանծանք որ հայագրի նախագահ մը կը բնակի Ապիտանկ Տան մէջ, և որ հաւանաբար ընտւ տարբերութիւն պիտի չունենայ բնականագիտական դահր բազմոց հայադուն կայրերէն, որոնք ամենէն աւելի վատ դեր կատարելին Հայաստանի օջախը մարելու մէջ:

Պանդխտով անխուսափելի է, բայց հայրն ալ պարտի խոհնութիւնը ունենալ խրայելացիին, որ իր նժդեհութեան երկրին՝ Եգիպտոսի թէ՛ նիւթական և թէ՛ խմացական ճոխ գանձերով վերադարձաւ իրեն իբր հայրենիք սահմանուած երկիրը:

Հոս օտարատեցութիւնը չէ որ կը ջատագովենք, ս'չ, վնասակար է ատիկա: Օտարին օգտակար և ազգային նկարագրին յարմարող կողմերը իւրացնել շահեկան է: Իսկ միւս կողմէն՝ օտարամտութիւնը բացարձակապէս կործանարար է: Եւ մենք այսօր այդ վտանգին հետ դէմ յանդիման կը գանուինք: Հայկականէն ուժանալու միտում մը կայ աղբակրու մի նշաններ կը նըշմարուին: Յաւալի իրականութիւն մըն է սա: Արդ մենք պարտինք սոյնպիսի հանդիսաւոր օրերու մէջ ցնցուիլ, անդադարաւոր դառն իրականութեան, կարելին ընել գործուած սխալները գարմանելու: Ամեն տեղ պարտի ազգային ոգին սաւաւնիլ, այդ ոգին ցոլայնող գիրն ու գրականութիւնը միայն կրնան փրկել: Չմիջ ձուլումէ:

Ահա՛ Գրին ուրիշ մէկ կենսական դերը— ազգային գոյութեան պահպան հրեշտակի դերը: Քանզի Գիրը անցեալ ու ներկայ ազգային զգալիկերպին ու խորճկակերպին

բազմազանութեանը մէջ կը զնէ միութեան դրոշմը, կամ տարբեր բացատրութեամբ՝ Գիրը ազգային նկարագրին որո՞՞ մասնայատուկ գոյն մը կու տայ:

* * * Գրի գիւտը կանխող հայ սրբաներ, իշխաններ ու զօրավարներ մեծ պատերազմներ մզած և փաստաւոր յաղթանակներ տարած են: Ի՞նչ էր սակայն իրենց շարժաւթը: — Կա՛մ աշխարհակալութիւն և կա՛մ փառասիրութեան տենջը: Մինչ անդին՝ Գրը ինչոյակապ վարպետներուն ստքը դաստարակուած Վարդաններ Շաւարշանի ազատամարտը կը մղէին մաքի, գաղափարի ազատութեան սիրոյն համար: Եւ այդ վեհապանծ իդէալի հերոսներուն տուած անգին օրինակը միշտ կ'որով ու խրախոյս ներշնչեց յաջորդական սերունդներու, որոնք քաջութիւնը ունեցան հանապաղ վերբանելու այդ նոյն դրօշը, որուն հետեւող բանակը, եթէ չկրցաւ յաղթահարել, դէթ անպարտելի մնաց:

Առանց Գրին սատար ու զօրավիզ հանդիսանալուն՝ քաղաքական և քաղաքակրթական ի՞նչ բարացոյց, ի՞նչ հանգամանք պիտի պարզէր, և առանց ատոնց ի՞նչ պիտի ընէր ազգը յուսալայ ժամանակներու ընթացքին մէջ Հայաստան խուժող բարբարիկ հրոսներու դէմ: Անոնք պիտի անձիտէին հայը՝ իր բովանդակ բնատոմարիկ իրականութեամբ: Այժ, Մեսրոպի այբուքներ տնտղիապի թու մը հանդիսացաւ այդ սոսկաւթի ներխուժումներուն դէմ, որով դէթ ազգային մնացորդ մը Հայ մնաց: Զինքը հալածողները կորան, զինքը ամանջողները փճացան: Պատմութիւնը անոնց անուաններուն կցուած բարբարոս արարքներու հակիրճ յիշատակով կը բաւականանայ: Քանզի անոնք իրենց բիրտ օյժով միայն կը պանծային, մինչ Հայը իր թուրին հետ փայլայեց նաեւ գրիչը— բարոյական օյժի զէնքը:

Ահա՛ Գրին կենսական մէկ դերն ալ: * * * Գրին յոգնազան բարերար դերերէն վերեւ տրուած մէկ քանիին համառօտ յիշատակու

վը պիտի շատանանք: Թէ ի՞նչ թերու-
 թիւններ ունեցած է՝ մէկ կողմէն, իսկ
 միւս կողմէն՝ թէ ո՛րքան լուրջ, առողջ,
 ազնիւ, առկուն եղած է ան՝ մշտ ցոլար-
 ձակը հայ ոգիին, իւրացնող օտար գրա-
 կանութիւնէ՛ ինչ որ շինարար է և կը սա-
 տարէ անդրազոյն զարգացումի, թէ ի՞նչ էին
 ոսկի, արծաթ ու պղինձ դարերը, ի՞նչ էր
 գրական վերածնունդը, ի՞նչ է գրականու-
 թեան ներկան, ի՞նչ են անոր ազագայ ա-
 կնկալութիւններն ու կարեւութիւնները՝ չնեք
 կրնար լայնօրէն բացատրել ներկայ համըր-
 ւած վայրկեաններուն մէջ: Սակայն նուե-
 րական պարտք մըն ալ չեշտել թէ մեր գը-
 րականութիւնը նոյնիսկ իր համեմատարար
 աղքատիկ ու թերի հանգամանքովը գերա-
 զանցապէս սատարած է ազգային գոյութեան
 պահպանումին. պահած է զմեզ անգիր գըն-
 չութիւն ու քուրդին վիճակակից ըլլալու գե-
 րագոյն դժբաղդութիւնէն:

Պէտք չէ մոռնալ նաև թէ «Շաւարշան»՝
 Գոյէճիս Հայ ուսանողական գրական մի-
 ութիւնը եւս, որուն հովանաւորութեան
 ներքև կը ածենք սոյն Յոբելեանը, իր գո-
 յութիւնը կը պարտի Հայ Գրին:

Արդ, ազնիւ հայրենակիցներ, եթէ վե-
 րև տրուած առաւելութիւնները կ'արժեն—

ի՞նչ կ'ըսեմ. անտարակոյս կ'արժեն—, ուս-
 ան մենք այսոյն հանդիսաւոր ժամուն ջերմ
 յարգանքով ու ծայրալիր պատկառանքով
 կը բոլորուինք թերվառկաւ բիւրիցս խն-
 կելի յիշատակը անոնց, որ յօրինեցին Գիրը,
 ծնունդ տուին հարազատ Հայկական Գրա-
 կանութեան, զայնկեցին զայն, սնուցին
 զայն, արուեստ գրին անոր մէջ՝ մինչև որ
 հասուցին արդի փառաւոր վիճակին: Արդ
 ո՞վ չգիտեր թէ այդ պատկառելի երախտա-
 ւորներուն շողուն բոլոր կը կազմեն Ս.
 Մեսրոպ, Ս. Սահակ և Արքայ Վառձապուհ,
 և անոնց անմիջապէս յաջորդող հոյանուն
 մատենագիրները, ինչպէս նաեւ յետագայ
 իսաւարաբար դարերու մէջ իսկ գրակա-
 նութեան պղպուճ ջահը վառ պահող համօ-
 րէն գրական վաստակաւորները. ապա գը-
 րական վերածնունդին ստասր ու ուսնվի-
 րոյ հանդիսացող մեծ Մխիթար Աբրայ և
 մխիթարեան գրական համաստեղութիւնը,
 և անոնց հետ համընթաց բոյոր անցեալ ու
 ներկայ գրական աշխատաւորները, որոնք
 այժմ հազար հինգ հարիւր տարիներու եր-
 կարածիդ թատերաբեմէն մեզ կը զլտեն:

Հագար ու թիւր յարգանք անոնց պաշտե-
 լի յիշատակին:

25 Հոկտ., 1913.

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ԵՒ ՀԱՅ ԳՐԻ ԳՐԻՏԸ

Լ. ԼՈՒՍԻԿԵՍՆ

Հին աստուածները մեռան արիւնարբու գուպարի,
 Անոնց տեղ հաս մը մընաց հեղ, զրթաօրա ու բարի,
 Մահատարած գունդերու, զըրահներու, սուրի տեղ
 Նոր մի բանակ երևցաւ ուսին բարձած խաչն անդեղ,
 Ու բարութեան անունով գրբոհ արւաւ ու զիտրէն...
 Սոսկո՛ւմ, սոսկո՛ւմ, խաչերու ներքև սուրն էր ադորէն,
 Որ կը թաքէր նենգամիտ ու մահաչո՛ղ, անարգս՛ր,
 Կ'ուզէր առնել հին կրօնն հերոսներու հրաշափառ,
 Դիակներու, արիւնի, անմեղ զոհի անլուպաւ,
 Աւերներու, մոխիրի վրայ կերտել նոր տաճար,
 Այլիւններ բարբառնջիլ օտար լեզուով մ'անհարօրդ,
 Եւ անձանօթ Աստուծոյ պաշտամունքնր ձեւել խորդ: